

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

ЯРЬОМЕНКО СЕРГІЙ ГРИГОРОВИЧ

УДК 911.3:327:339(477X043.3)

**ГЕОПОЛІТИЧНЕ І ГЕОЕКОНОМІЧНЕ
ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ У СТИКОВІЙ ЗОНІ
БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКО-КАСПІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ**

11.00.02 - економічна та соціальна географія

ТЗ(Чж)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

28.02.11

LIB ONL

Одеса - 2011

Рєор
137278

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі економічної і соціальної географії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
ТОПЧИЄВ Олександр Григорович,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
завідувач кафедри економічної і соціальної географії

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор,
ЯЦЕНКО Борис Павлович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра країнознавства та туризму

доктор географічних наук, професор,
ДНІСТРЯНСЬКИЙ Мирослав Степанович,
Львівський національний університет
імені І. Франка, кафедра географії України

Захист відбудеться «18» березня 2011 року о 15³⁰ годині на засіданні спеціалізованої ради Д 41.51.03 при Одеському національному університеті імені І.І.Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Шампанський пров., 2, геолого-географічний факультет, ауд. 110

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24)

Автореферат розісланий «12» лютого 20 11р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук, доцент

Л.В. Хомич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Динамічні зміни геополітичної структури світу, виникнення нових тенденцій та зміна балансу сил, формування нових теоретичних і методологічних розробок у політичній географії сприяли появі нових підходів до вивчення політичної картини світу на всіх рівнях - від глобального до мезо- та мікрорегіонального. Класичні та постмодерністські геополітичні концепції світу не завжди можуть пояснити сучасні тенденції в специфічних регіонах, які мають складну історію розвитку, складну систему соціокультурного, геополітичного та гео економічного полів.

Україна займає специфічне положення між кількома центрами сили, історично знаходилась на осях Схід-Захід, Північ-Південь, на стику між кочовою та осілою цивілізаціями, потужними центрами сили великих імперій. Специфічний історичний розвиток та унікальне геополітичне положення України є предметом дослідження українських політико-географів. Розроблений цілий напрямок української геополітики, що вивчає позиціонування України в просторі. Серед класиків української політичної географії, які досліджували дану проблему, - С. Рудницький, В. Кубійович, Ю. Липа тощо. З отриманням незалежності Україна є активним суб'єктом глобальної геополітики, тому дослідження проблеми стикових просторів є актуальним для нашої держави, що розвивалась на периферії геополітичних регіонів і має специфічні геополітичні, культурно-цивілізаційні та гео економічні риси. Серед головних проблем та невирішених питань національної безпеки - формування ефективної політики співробітництва з ключовими країнами світу та міжнародними організаціями, пошук шляхів вирішення енергетичної залежності, розробки ефективних механізмів та гарантій військово-політичної безпеки України. Такі положення та завдання викладені у Законі України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 червня 2003 року та Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 року.

Сучасні світоглядні бачення та позиції політико-географічного, соціально-географічного та в цілому суспільно-географічного характеру, огляд тенденцій розвитку політико-географічного простору відображений у працях М.В. Багрова, В.О. Дергачова, М.С. Дністрянського, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія, Б.П. Яценка та ін. Огляд дослідження, близькі за тематикою та спрямуванням, є у С. Андрущенко, О.І. Брусиловської, Зб. Бжезинського, Г. де Блія, О.О. Воловича, В.А. Дубовика, С. Жильцова, І.М. Коваля, В.О. Колосова, С. Коена, Р.Ю. Клочка, М.М. Книш, М.С. Мироненка, П. Муллера, А. Нартова, О.І. Склярської, П.П. Черника та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з плановою тематикою наукової роботи в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова (№ держреєстрації 0109U008972).

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* - оцінка геополітичного та геоекономічного положення України у Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі, розроблення теоретико-методологічних засад і методики суспільно-географічної та політико-географічної оцінки геополітичних стикових зон.

Реалізація цієї мети передбачала вирішення наступних *завдань*:

1. Систематизація та класифікація меж та регіонів у політико-географічному просторі та визначення місця геополітичних стикових зон у даній систематизації та класифікації.

2. Визначення суспільно-географічної суті і змісту поняття геополітичної стикової зони, її взаємозв'язку з такими суміжними поняттями, як периферія, маргінальні, буферні, перехідні зони, обґрунтування економіко-географічних та політико-географічних підходів до аналізу геополітичної стикової зони.

3. Розроблення методики геополітичного і геоекономічного аналізу стикової зони, зокрема:

- визначення найважливіших суспільно-географічних факторів впливу на формування та розвиток геополітичної стикової зони;

- виявлення внутрішньої структури стикової зони, геополітичного положення щодо глобальних центрів сили, просторової диференціації показників та характеристик;

- здійснення типізації геополітичних стикових зон світу на основі характеристик, що визначають особливості поняття.

4. Історико-географічний, геополітичний та геоекономічний аналіз положення України у стиковій зоні Балто-Чорноморсько-Каспійського простору.

5. Розроблення можливих сценаріїв геополітичного позиціонування України в Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження - геополітичне і геоекономічне позиціонування України у геополітичній стиковій зоні Балто-Чорноморсько-Каспійського простору.

Предметом дослідження є геополітичні та геоекономічні процеси в Україні в контексті її положення у геополітичній стиковій зоні Балто-Чорноморсько-Каспійського простору.

Методи дослідження. Методологічну основу формують загальнонаукові методи - системний аналіз і синтез, абстрактно-логічний аналіз та моделювання; метод геополітичного і геоекономічного структурування, історико-географічного аналізу, *квантифікації* — кількісної параметризації якісних характеристик, методи математичної статистики тощо. Здійснено аналітичний огляд, узагальнення та аналіз літературних джерел, проведено систематику та впорядкування базових понять геополітики та геоекономіки, що використовуються для вивчення та дослідження геополітичних стикових зон.

Серед конкретно-наукових методів, що застосовано в роботі, слід виділити порівняльно-географічний, просторового аналізу і географічної типізації, картографічного моделювання. Опрацювання і відображення статистичної інформації здійснювалось за допомогою пакету програм Microsoft Excel, MapInfo Professional, Microsoft Word. Фактичний матеріал - офіційні документи і матеріали Держкомстату України, офіційні сайти статистики ООН, ЦРУ, Євростат, Світового банку та ін., а також експертна оцінка, закордонні та вітчизняні публікації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці концептуального підходу та обґрунтуванні теоретико-методологічних та методичних засад та принципів політико-географічного дослідження стикової зони, геополітичної і геоекономічної оцінки положення держави у ній. При цьому:

вперше:

- сформульована дефініція геополітичної стикової зони як суспільно-географічної категорії, функції якої зумовлені особливостями політичного та історико-географічного розвитку у периферійних смугах двох і більше регіонів, а також просторовим поєднанням культурно-цивілізаційних, геополітичних та геоекономічних характеристик;

- розроблені суспільно-географічні методики для геополітичного та геоекономічного аналізу та оцінки стикових зон та їх складових;

удосконалено:

- систематизацію та класифікацію регіонів, меж та інших елементів політичної карти світу, необхідних для визначення місця стикових зон у цій систематичі та класифікації;

- концептуально-понятійний апарат дефініції геополітичної стикової зони;

дістали подальшого розвитку:

- положення інтегрування у геополітичне та геоекономічне дослідження суспільно-географічних показників, нових показників політико-географічного дослідження регіонів, країн, візуалізації окремих результатів дослідження.

- інтегральна оцінка та SWOT-аналіз геополітичного та геоекономічного положення України в Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані в дисертації, висновки та рекомендації можуть бути використані в процесі розробки національної стратегії зовнішньополітичного курсу України. Дослідження в дисертаційній роботі можна застосувати в освітній програмі кафедри економічної та соціальної географії, зокрема, в дисциплінах: «Основи політичної географії та геополітики», «Основи етногеографії», «Географія світового господарства» та інших дисциплін, що пов'язані з тематикою дисертації.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням дисертанта. Наукові положення, висновки і рекомендації, які містяться у ньому і виносяться на захист, одержані автором самостійно і виступають його внеском у розвиток суспільної географії, зокрема у теорію та методологію політичної географії.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження були викладені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Серед них:

Геополітичне положення України в Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі (IV міжнародна конференція «Молоді науковці - географічній науці», 2008 р., м. Київ), Українське Причорномор'я у геополітичній та гео економічній інтеграції ГУАМ-СДВ (науково-практична конференція, 2009 р., м. Одеса), Інтеграційні та дезінтеграційні процеси у Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі (VI міжнародна наукова конференція студентів та аспірантів, 2009 р., м. Дніпропетровськ.), Якісна оцінка геополітичного позиціонування Балто-Чорноморсько-Каспійського простору (міжнародна науково-практична конференція, 2009 р., м. Харків); Військовий фактор регіонального геополітичного розвитку стикових зон у політичній системі світу (науково-практична конференція, 2009 р., м. Харків); Geopolitical and geoeconomical transformation of the Baltic-Black Sea-Caspian space in globalization epoch and a position of Ukraine in this space (міжнародна наукова конференція, 2009 р., м. Клайпеда, Литва); Теоретичні підходи до поняття геополітичних стикових зон (науково-практична конференція, 2010 р., м. Харків) Socio-Economic problems of sustainable development in countries of the Eastern Partnership (міжнародна наукова конференція, 2010 р., м. Клайпеда, Литва).

Головні теоретичні та методологічні положення дисертаційної роботи були представлені на щомісячному науковому Семінарі з теорії, історії та історіографії міжнародних відносин за темою «Теоретичні основи геополітичних стикових зон» (листопад, 2010 р., м. Одеса).

Публікації. Результати за темою дослідження містяться у 16 публікаціях, з них 5 статей у фахових виданнях, 2 - зарубіжні публікації, 9 тез доповідей, загальним обсягом 4,59 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків. Результати дослідження викладені на 237 сторінках комп'ютерного тексту, з них основна частина викладена на 181 сторінці. В роботі розміщено 21 рисунок і картосхема (з них у додатку 15), 45 таблиць (з них у додатку - 9) та 6 додатків. Список використаних джерел нараховує 141 джерело.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «*Теоретичні основи геополітичних стикових зон*» систематизовано поняття «межа», «границя», «кордон», «рубіж». Межі, границі та кордони систематизовано за ознаками (одиничні, групові, комплексні), часовою стійкістю (тимчасові, постійні), за формою прояву (границі де-факто, границі де-юре), структурою (границі-лінії, границі-зони). Проаналізовано теоретичні підходи та методи політико-географічного вивчення границь, в яких з'явилась проблема вивчення специфічних стикових просторів.

Геополітичні стикові зони виділяються через систему геополітичних границь, які пов'язані з існуючою геополітичною структурою регіонів світу. Найбільш важливими класифікаціями границь є *функціональна, генетична та суспільно-географічна*. Границі об'єднані у три групи: геополітичні, гео економічні та культурно-цивілізаційні. *Геополітичні границі* відображають історичний розвиток стикових зон, етапність формування політичної карти світу, властивості меж (генетична та історико-географічна класифікація границь). *Гео економічні границі* відображають територіальну структуру світового господарства. Стикові зони займають периферійне положення відносно центрів світового господарства, рідше - напівпериферію. *Культурно-цивілізаційні границі* є границями де-факто і мають значний вплив на соціокультурне середовище територій, їх структурування.

Систематика геополітичних регіонів проведена за рівнями, функціями та внутрішньою структурою. Стикові зони разом з геополітичними регіонами виділяються на макrorівні, займаючи периферію геополітичних регіонів і виступають границями-зонами цих регіонів. За функціями стикові зони подібні до границь і виконують подібні функції, які проявляються комплексно через ускладнення політико-географічного простору процесами регіоналізації, глобалізації та локалізації. У внутрішній будові стикових зон важливе значення має наявність ядра. В залежності від наявності ядра виділяємо структуровані та безструктурні стикові зони.

Систематизація та типізація геополітичних стикових зон проведена за такими *критеріями*: функціями, глобальним геополітичним положенням відносно центра геополітичного регіону, динамікою, структурою.

Концептуально-понятійний апарат дозволив уточнити місце геополітичних стикових зон серед близьких за змістом понять (перехідна зона, маргінальна зона, периферійна зона, буферна зона) (рис. 1). В політико-географічній літературі близькі за змістом поняття не систематизовані та використовуються залежно від підходів дослідження. В нашій роботі необхідність інтеграції понять потребувала введення терміну «геополітична стикова зона». *Геополітична стикова зона* - це простір, що розмежовує та одночасно з'єднує сусідні геополітичні регіони вищого рівня. Стикові зони об'єднують та

інтегрують в собі базові поняття перехідної, буферної, маргінальної та периферійної зони, які надалі визначають своїм поєднанням внутрішню структуру та геополітичні функції стикових зон.

Виділяємо наступні типи геополітичних стикових зон з позицій геополітичного підходу (табл. 1, рис. 2). Представлено шість типів геополітичних стикових зон, які охарактеризовані за функціями, глобальним геополітичним положенням щодо центрів сили, динамікою, структурою та наявністю ядра. Контактний, контактнo-фільтрувальний та транзитно-контактний типи мають низький рівень нестабільності, досить структуровані та розташовані поблизу геополітичного та гео економічного ядра регіонів. Буферно-бар'єрний, бар'єрний та розділений типи мають значний рівень нестабільності, розташовані на периферії геополітичних регіонів і мають тенденції до спрощення структури.

У другому розділі «Методологічні і методичні основи суспільно-географічного дослідження геополітичних стикових зон» відображені основні особливості та політико-географічні принципи і методики дослідження геополітичних стикових зон. Факторами та детермінантами, що впливають на формування геополітичних стикових зон, є: історико-географічні (етапність суспільно-історичного розвитку, історичний розвиток); геополітичне та геостратегічне позиціонування (транзитне положення, положення щодо геополітичних та гео економічних регіонів); економічні фактори (природно-ресурсний потенціал, економічний потенціал, інфраструктурний потенціал, інноваційність економіки); політичні фактори (політична система світу, баланс центрів сили); соціокультурне середовище (цивілізаційний потенціал, рубіжність суспільств).

Найбільш важливими закономірностями формування, розвитку та існування геополітичних стикових зон та вважаємо наступні: закономірність зовнішньої рівноваги між геополітичними регіонами; вплив та «вага» сусідніх геополітичних регіонів; наявність субрегіональних ядер державності та етносів; багатоконпонентність та багаторівневість стикових зон, структурованість, різна інтеграція; динаміка та статика границь і політичних кордонів у стикових зонах; вплив силових полів на розвиток та існування стикових зон; вплив регіональних конфліктів; «маргінальність» геополітичного простору держав стикових зон.

Принципами виділення та дослідження геополітичних стикових зон є:

1) історико-генетичний; 2) структурно-функціональний; 3) системності територіально-політичних структур стикових зон; 4) багаторівневості; 5) багатфакторності та багатоконпонентності; 6) інтегрального підходу, взаємодоповнення та взаємопов'язаності кількісних і якісних характеристик стикових зон; 7) поєднання часткових та інтегральних оцінок при дослідженні; 8) комплексності (цілісності) та системності дослідження поняття.

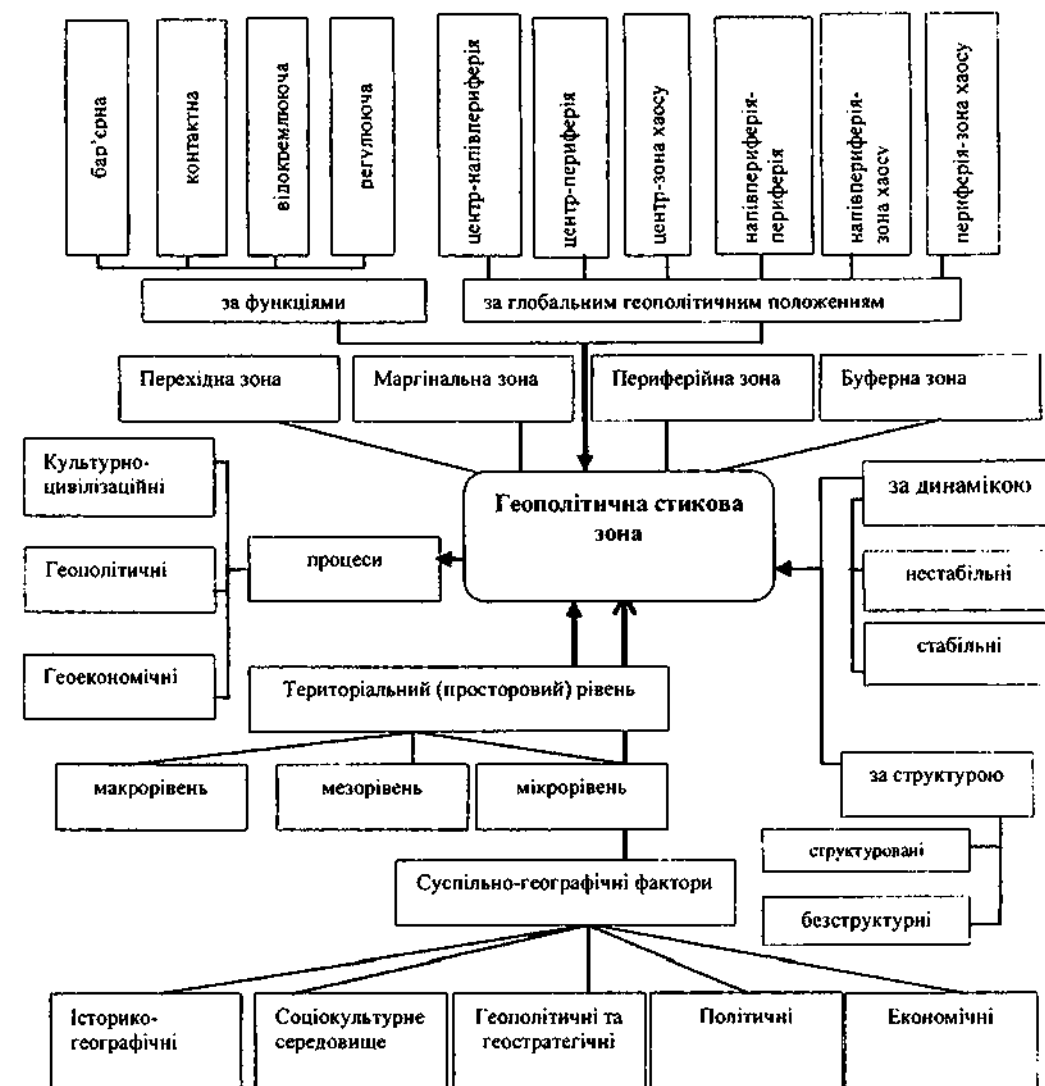

Рис. 1. Концептуально-понятійний апарат геополітичних стикових зон

Історико-географічний підхід є специфічним для дослідження. Підхід формує уявлення про динаміку та процеси, що відбуваються у стикових зонах. Зміна ролі стикових зон у світовій політичній системі пов'язана з етапністю суспільно-історичного розвитку.

У стикових зонах відбуваються геополітичні, гео економічні та культурно-цивілізаційні процеси, що мають внутрішні та зовнішні фактори, серед яких - інтеграція, експансія та асиміляція. У геополітичних стикових зонах ці процеси та явища динамічні. Підхід є основою для прогнозування розвитку та тенденцій в стикових зонах.

Головними *геополітичними показниками*, що аналізувались у роботі, є військовий потенціал та індекс політичної стабільності. Показник військового потенціалу розрахований за формулою:

$$A = K_v * K_{ozb} * (Y), \quad (1)$$

де K_v - кількість військових на 1000 жителів; K_{ozb} - середнє значення переважання озброєння по відношенню до України; Y - ядерна зброя. Індекс політичної стабільності складається з чотирьох показників: показника рівня внутрішньополітичної стабільності, ефективності діяльності уряду, контролю за корупцією, верховенство права. Показники, що використані у дослідженні індексу політичної стабільності, є одномірними - вимірюються в балах (від 0 до 100). Індекс політичної стабільності розраховано за формулою:

$$I_g = (PS + GE + CC + RL) / 4, \quad (2)$$

де I_g - індекс політичної стабільності; PS - показник рівня політичної стабільності; GE - показник ефективності діяльності уряду; CC - показник рівня контролю за корупцією; RL - показник рівня дотримання прав (верховенство права).

Методика *геоекономічного дослідження* стикових зон виходить з логіки того, що стикові зони є периферійними територіями глобальної економіки. Нами визначено наступні індикатори 1) індекс фізичного обсягу ВВП; 2) індекс освоєності території; 3) коефіцієнт енергоємності продукції; 4) показник інноваційності економіки; 5) показник загальної структури господарства, що оцінюється через структуру зайнятості у трьох секторах економіки; 6) показник рівня ВВП на душу населення.

На основі бальної оцінки за країнами виділено такі групи країн: центр: країни 1 ешелону («ядро» ядра) - 25 - 30 балів; країни 2 ешелону - 20 - 24 бали; напівпериферія - 14 - 19 балів (через аморфність та слабкі риси об'єднується у один елемент); периферія: країни 1 ешелону («близька» периферія) - 10 - 13 балів; країни 2 ешелону («далека» периферія) - 9 балів і менше.

Запропоновано SWOT-аналіз, що може використовуватись для оцінки геополітичного та гео економічного положення держав в межах геополітичної стикової зони.

У третьому розділі «Сучасне суспільно-географічне положення України в Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі» розглянуто історико-географічний аналіз Балто-Чорноморського та Чорноморсько-Каспійського регіонів. В процесі розвитку стикової зони з послабленням центрів сили відбувались процеси інтеграції та утворення держав (Київська Русь, національні держави початку ХХ століття). На етапі посилення впливу центрів сили відбувались процеси дезінтеграції і для простору характерні різні фактори розвитку та динаміки. Найбільший вплив на стикову зону простору мали великі держави - Річ Посполита, Османська, Російська та Австро-Угорська імперії. Період інтеграції під впливом СРСР спричинив формування спільних процесів та динаміки геополітичного та гео економічного, соціокультурного характеру. На сучасному етапі простір продовжує дезінтеграцію через посилення впливу ЄС та Росії, а також проникненням США у простір.

Військово-політичні фактори Балто-Чорноморсько-Каспійського простору охарактеризовано за сучасним положенням стикової зони. Розглянуто локальні конфлікти на пострадянському просторі (Азербайджан, Грузія та Молдова), територіальні та прикордонні претензії країн простору (Естонія, Латвія, Україна, Румунія). Інтегральний показник військового потенціалу A показав, що найбільші значення мають Україна (3,2), Польща (2,63), Туреччина (8,02), Румунія (2,55), Білорусь (3,37), Болгарія (18,81). Найнижчі показники мають країни Балтії, Молдова, Грузія.

За результатами дослідження індексу політичної стабільності визначено шість груп країн в залежності від індексу політичної стабільності - від нестабільних до стабільних. В результаті можна виділити групу країн з дуже низьким рівнем стабільності - Білорусь, Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан, Вірменія; з низькою стабільністю - Румунія, Туреччина, Болгарія; відносно стабільними - Естонія, Польща, Латвія, Литва.

За індексом фізичного обсягу ВВП Україна, Грузія та Молдова не досягли рівня обсягу ВВП 1990 року (як базовий). Незначним ростом характеризуються і інші країни простору, крім Польщі, Туреччини та Азербайджану, що збільшили обсяг ВВП в кілька разів. За індексом освоєності території країни стикової зони мають низькі показники через пізніше включення територій у господарське освоєння та тривале перебування на гео економічній периферії Європейського гео економічного ядра. За коефіцієнтом енергоємності продукції найбільш енергоємними є Україна та Молдова. Найменші значення енергоємності продукції мають Румунія, Польща, Литва, Латвія, Туреччина. За показником рівня інноваційності більшість країн мають низькі показники. Лише Польща та Туреччина мають показники нижче середнього. За структурою зайнятості постіндустріальні риси має Естонія, індустріальні - Білорусь, Болгарія, Латвія, Литва, індустріально-аграрні - Україна, Польща, аграрно- індустріальні - Молдова та країни

Закавказзя. За показником ВВП на душу населення - більшість країн відносяться до периферії першого та другого ешелону (низький та дуже низький показник).

За бальною оцінкою виділено наступні групи країн:

- 1) напівпериферія - Естонія, Латвія, Польща, Туреччина;
  - 2) периферія: 1 ешелону - Литва, Білорусь, Румунія, Болгарія;
- 2 ешелону - Україна, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан.

Енергетичний фактор є важливим для країн простору, оскільки більшість енергоносіїв проходить через їх територію з Росії та Каспійського регіону до Європи. В роботі розглянуто сучасний стан енергетичної сфери, геополітичний та гео економічний контекст проблеми, а також будівництво та проектування нових газопроводів та нафтопроводів.

Запропоновано три можливі сценарії розвитку України у Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі. Перший - інтеграція України до ЄС та посилення проєвропейського вектора геополітики. Європейський курс держави закладений у багатьох документах, тому є логічним у його подальшому розвитку. Інтеграція створює умови для об'єднання Балто-Чорноморського простору у єдиний комунікативний простір. Проте загостряться відносини з Росією, яка розглядає таку інтеграцію як створення «санітарного кордону». Другий сценарій розглядається через призму посилення інтеграційних процесів з Росією. Така інтеграція має значні історичні корені, має соціокультурні, економічні та політичні зв'язки. Проте перебування України у тіні Росії перетворює державу у сателіт, послаблює її роль у Європі. Базовий сценарій стосується продовження політики багатовекторності, що спирається на балансування між інтересами Заходу та Росії. Положення на стику інтересів великих гравців перетворює державу на об'єкт геополітики та посилює політичну нестабільність. На нашу думку, найбільш оптимальним сценарієм розвитку держави є інтеграція з Європейським Союзом, що має як історичні корені, так і законодавчу базу. Геополітичні та гео економічні вигоди є теж значними, хоча матимуть середньострокову перспективу реалізації.

ВИСНОВКИ

В роботі розглянуто теоретичні, методологічні та методичні основи вивчення та дослідження геополітичних стикових зон. Спираючись на розроблену методологію та методику, проведено дослідження однієї з геополітичних зон Балто-Чорноморсько-Каспійського простору та позиціонування в ньому України.

1. Проведено систематизацію та класифікацію границь та регіонів у політико-географічному просторі, що сприяло визначенню місця геополітичних

стикових зон у цій систематиці та подальшій розробки теоретичних та методологічних засад дефініції.

2. Розроблено концептуально-понятійний апарат дефініції геополітичних стикових зон, що визначає її місце серед споріднених понять у політичній географії. Ключовими позиціями виділення стикових зон є розмитість меж між геополітичними регіонами та їх взаємне накладання, динамічність процесів та місцеположення границь, а також формування специфічного соціокультурного простору на стику між культурно-цивілізаційними регіонами.

3. Визначено головні суспільно-географічні фактори, закономірності і принципи формування та розвитку геополітичних стикових зон. На основі головних факторів розвинуто в методиці дослідження три основні напрямки (підходи) - історико-географічний, геополітичний, гео економічний.

4. В політико-географічній літературі близькі за змістом поняття (буферна, периферійна, перехідна, маргінальна зона) не систематизовані та використовуються залежно від підходів дослідження. В нашій роботі необхідність інтеграції понять потребувала введення терміну «геополітична стикова зона», що об'єднує в собі дані поняття та одночасно виділяється у геополітичному просторі на рівні з геополітичними регіонами..

5. Розроблено методику дослідження геополітичних стикових зон, алгоритм дослідження. Історико-географічний підхід має на меті визначити особливості динаміки та процесів геополітичного та соціокультурного характеру у межах стикової зони. Геополітичний підхід розглянуто з позицій дослідження військово-політичного фактора та індексу політичної стабільності. Гео економічний підхід досліджує риси розвитку територій та країн, розміщених у стиковій зоні.

6. Проведено типізацію геополітичних стикових зон. У процесі типізації базовими характеристиками було виділення за функціями, глобальними геополітичним положенням, динамікою, структурою та наявністю ядер локального та субрегіонального рівня. Виділено такі типи стикових зон: контактний, контактано-фільтрувальний, буферно-бар'єрний, транзитно- контактний, бар'єрний, розділений.

7. Проведено історико-географічний аналіз Балто-Чорноморсько-Каспійського простору. Визначено головні фактори розвитку, динаміку, процеси, що відбувались у просторі мають безпосередній вплив на сучасному етапі.

8. Розглянуто військовий фактор геополітики Балто-Чорноморсько-Каспійського простору. Проаналізовано військові потенціали країн досліджуваної стикової зони, локальні конфлікти.

9. На основі розробленого індексу політичної стабільності виділено групи країн стикової зони за рівнем стабільності, визначено причини та зроблено відповідні висновки.

10. Геоелектронічний аналіз сприяв групуванню країн Балто- Чорноморсько- Каспійського простору за центр-периферійним підходом. Більшість країн простору є периферією 1-го та 2-го ешелону. Подано причини такого позиціонування у світовій економіці та проаналізовано основні риси периферії.

11. Проведено огляд, узагальнення та зроблено висновки про роль енергетичного та транзитного фактора для стикової зони Балто-Чорноморсько- Каспійського простору, роль України та подальші зміни.

12. Сформовано три ключових сценарії можливого геополітичного розвитку України у стиковій зоні Балто-Чорноморсько-Каспійського простору: інтеграція до Європи, інтеграція з Євразійським простором, базовий - ідея багатовекторності та балансування між двома геополітичними регіонами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових виданнях:

1. Ярьоменко С.Г. Україна на міжнародних шляхах транзиту енергоносіїв з Росії й Каспійського регіону до Європи / Сергій Ярьоменко // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2009. Випуск 20. - С. 90-92.

2. Ярьоменко С.Г. Балто-Чорноморсько-Каспійський простір у світогосподарській системі «центр-периферія» / Сергій Ярьоменко // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2009. Випуск 21. - С. 167-172.

3. Ярьоменко С.Г. Геоелектронічне позиціонування України у газотранспортній системі Європи / Сергій Ярьоменко // Часопис соціально- економічної географії. - Харків, 2009. - Вип. 6. - С. 184-188.

4. Ярьоменко С.Г. Вплив суспільно-географічних факторів на особливості формування геополітичних стикових зон / Сергій Ярьоменко // Часопис соціально-економічної географії. - Харків, 2009. - Вип. 7. - С. 174-177.

5. Ярьоменко С.Г. Геополітичні стикові зони: зміст і функції поняття / Сергій Ярьоменко // Культура народів Причорномор'я. - Симферополь, Крымский научный центр Национальной Академии наук и Министерства образования и науки Украины, Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, Межвузовский центр «Крым», 2010. - С. 211-212.

Статті у інших виданнях:

1. Sergij Yariomenko. The problem of border zones and regions in modern geopolitics // Tiltai. Socialiniai mokslai. - Klaipeda, Klaipedos universiteto leidykla, 2009, № 1 (46). - P. 55-60.

2. Sergij Iaromenko. Historical and geographical development of Ukraine in the geopolitical junction area: social and cultural context // Tiltai. Socialiniai mokslai. Klaipedos universiteto leidykla, 2010, № 2 (51). - P. 1-11.

Матеріали наукових конференцій:

1. Ярьоменко С.Г. Геополітичне положення України в Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі / Сергій Ярьоменко // Молоді науковці - географічний науці: 36. наук. Праць / За заг. ред. проф. Я.Б. Олійника. - К.: Обрії, 2008.- Вип. IV.-С. 370-371.

2. Ярьоменко С.Г. Українське Причорномор'я у геополітичній та геоелектронічній інтеграції ГУАМ-СДВ / Сергій Ярьоменко // Проблеми соціально- економічного розвитку Українського Причорномор'я в умовах фінансово-економічної кризи: 36. матеріалів науково-практичної конференції (Одеса, 3 березня 2009 р.) / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Одесі. - Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі / За заг. ред. О.О. Воловича. - О.: Фенікс, 2009. - С. 29-31.

3. Ярьоменко С.Г. Якісна оцінка геополітичного позиціонування Балто-Чорноморсько-Каспійського простору / Сергій Ярьоменко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон-2009: суспільно-географічні аспекти» (23-24 квітня 2009 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії К.А. Немець // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2009. - С. 17-19.

4. Ярьоменко С.Г. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси у Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі / Сергій Ярьоменко // Географія, геоелектроніка, геологія: досвід наукових досліджень: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої 255-річчю від дня народження першовідкривача криворізьких руд Василя Зуєва / За ред. проф. Л.І. Зеленської. - К.: ДНВП «Картографія», 2009. - Вип. 6. - С. 390-391.

5. Ярьоменко С.Г. Проблема границь в сучасній політичній географії / Сергій Ярьоменко // Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. 36. наук, праць. - Херсон: ПП Вишемирський, 2009. - С. 473-477.

6. Ярьоменко С.Г. Військовий фактор регіонального геополітичного розвитку стикових зон у політичній системі світу / Сергій Ярьоменко // Регіон- 2009: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково- практичної конференції (5-6 листопада 2009 року, м. Харків) / Гол. ред. Колегії В.С. Бакіров// РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2009.-203-233.

7. Sergii Iaromenko. Geopolitical and geoeconomical transformation of the Baltic - Black Sea — Caspian space in globalization epoch and a position of Ukraine in this space // Tiltai. Priedas. Mokslo darbai. Social sciences in global world: possibilities, challenges and perspectives. - Klaipeda, 2009, Nr. 39. - P. 159-164.

8. Ярьоменко С.Г. Теоретичні підходи до поняття геополітичних стикових зон/ Сергій Ярьоменко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Реґіон-2010: суспільно- географічні аспекти» (15-16 квітня 2010 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії К.А. Немець // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2009. - С. 46-48.

9. Sergii Iaromenko. Socio-economic problems of sustainable development in countries of the Eastern Partnership // Human resources - the main factor of regional development. Journal of Social Sciences. No. 3. - Klaipeda, Klaipedos universiteto leidykla, 2010.-P. 361-366.

АНОТАЦІЯ

Ярьоменко С.Г. Геополітичне та геоекономічне позиціонування України в стиковій зоні Балто-Чорноморсько-Каспійського простору. -

Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.02 - економічна та соціальна географія. - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2011.

Проведено систематизацію та класифікацію меж і регіонів у політичній географії, показано місце геополітичних стикових зон у даній класифікації та систематизації. Проаналізовано класичні та сучасні погляди щодо структурування геополітичного простору та роль геополітичних стикових зон у світовій політичній системі. Розроблено концептуально-понятійний апарат геополітичних стикових зон, систематизацію за функціями, глобальним геополітичним положенням щодо центрів сили, внутрішньою структурою. За результатами типізації виділені наступні типи геополітичних стикових зон: контактний, контактнo-фільтрувальний, буферно-бар'єрний, транзитно- контактний, бар'єрний, розділений. Визначено фактори, закономірності, що безпосередньо впливають на формування та розвиток геополітичних стикових зон, а також принципи дослідження. В методиці дослідження стикових зон дослідження проведено за трьома напрямками: історико геополітичним та геоекономічним. Проведено геополітичний та геоекономічний аналіз положення України в Балто-Чорноморсько-Каспійському просторі, роль, місце та прогноз геополітичного розвитку.

Ключові слова: геополітичні стикові зони, геополітичні та геоекономічні, культурно-цивілізаційні межі і регіони, історико-географічний підхід, макрореґіональний рівень, баланс сил, вакуум сили.

АННОТАЦИЯ

Ярьоменко С.Г. Геополитическое и геэкономическое позиционирование Украины в стыковой зоне Балто-Черноморско- Каспийского пространства. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 — экономическая и социальная география. - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса, 2011.

Проведена систематизация и классификация границ и регионов в политической географии, указано место стыковых зон в данной классификации и систематизации. Проанализированы классические и современные взгляды структурирования геополитического пространства и роль геополитических стыковых зон в мировой политической системе. Разработан концептуальнопонятійный аппарат геополитических стыковых зон и систематизировано за функциями, глобальным геополитическим положением относительно центров силы, внутренним строением. По результатам типизации выделены следующие типы геополитических стыковых зон: контактний, контактнo-фильтрувальний, буферно-бар'єрний, транзитно- контактний, бар'єрний, разделенный. Каждый тип имеет разный уровень стабильности, структурированности, специфику социокультурного пространства. Главными факторами, влияющими на развитие стыковых зон, являются: историко-географические, геополитическое и геостратегическое положение, экономические, политические, а также специфика социокультурной среды. Методика исследования стыковых зон проведена по трем направлениям: историко-географическому, геополитическому и геэкономическому. Проведен геополитический и геэкономический анализ положения Украины в Балто-Черноморско-Каспийском пространстве, роль, место и прогноз геополитического развития.

Историко-географический подход позволил выделить и показать роль Украины, как составной части Балто-Черноморского региона, в историческом плане, ее значение и влияние на расстановку сил в стыковой зоне. В период возникновения вакуума силы в соседних геополитических регионах (Европа, Россия) в стыковой зоне шел процесс образования государств, в том числе и Украины. В периоды усиления влияния одного из регионов происходил процесс поглощения территории Балто-Черноморского региона и потери независимости Украины. В периоды усиления двух соседних регионов усиливалась роль буфера.

Геополитический анализ состоял в рассмотрении военно-политических факторов в стыковой зоне, анализ индекса политической стабильности. Анализ военно-политических факторов показал, что регион имеет тенденцию к нестабильности, что связано с сложными межэтническими отношениями в пределах новообразованных государств, нерешенные проблемы делимитации границ. В общем, это влияет на уровень геополитической стабильности на пространстве. Индекс политической стабильности показал, что Украина имеет тенденцию к нестабильности. Показатели контроля за коррупцией, политической стабильности, верховенства права в Украине имеют тенденцию к их ухудшению.

Геоэкономический анализ показал, что Украина имеет значительные природный, трудовой, научный потенциал. Но имеет достаточно материалоемкую, энергоемкую промышленность, что снижает ее конкурентоспособность на внешних рынках. По общей структуре хозяйства, уровне инновационности экономики Украина имеет тенденции к усилению геоэкономической периферийности наряду с такими странами Балто-Черноморско-Каспийского пространства, как Молдова, Грузия, Азербайджан, Армения.

В работе рассмотрена проблема транспортировки энергетических ресурсов - из России и Каспийского региона, перспективы строительства новых газо- и нефтепроводов, изменения на глобальном и региональном рынке энергоресурсов.

Ключевые слова: геополитические стыковые зоны, геополитические и геоэкономические, культурно-цивилизационные границы и регионы, историко-географический подход, макрорегиональный уровень, баланс сил, вакуум силы.

ANNOTATION

Iaromenko S.G. Geopolitical and geoeconomic position of Ukraine in the geopolitical junction area of the Baltic - Black Sea - Caspian space. - Manuscript.

Thesis for the degree of candidate' geographical sciences, specialty 11.00.02 - the economic and social geography. - Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Odessa, 2011.

In thesis given systematization and classification of boundaries and regions in political geography, the position of junction zones in this classification and systematization. Analyzed classical and modern concepts of the geopolitical space structure and the role of geopolitical junction zones in the world political system. Developed a conceptual apparatus of the geopolitical junction zones and systematized for functions, global geopolitical position to the centers of power, inner structure. By typing results identified the following types of geo-political zones of butt: contact, contact-filter, buffer-barrier, transit-pin, barrier-separated. Each type has a different

level of stability, structure, specific socio-cultural space. The main factors influencing the development of junction zones are: the historical and geographical, geopolitical and geo-strategic position, economic, political, as well as specific social and cultural environment. The method of junction zones held in three areas: historical and geographical, geopolitical and economic. Analyzed of geopolitical and geo-economic situation of Ukraine in the Baltic-Black Sea-Caspian space, role, place and perspective of geopolitical development.

Keywords: geo-political junction zones, geopolitical and geo-economic, cultural and civilizational borders and regions, historical and geographical approach, macro-regional level, the balance of power, a power vacuum.

Підписано до друку 02.02.2011.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 84.

Надруковано у друкарні видавництва “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.) м. Одеса, вул.
Разумовська, 21.

Тел./факс: (0482) 37-14-25, 37-24-26, 33-07-17.
www.astroprint.odessa.ua; [www.fotoalbum-
odessa.com](http://www.fotoalbum-odessa.com)